

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.77.023:347.15/17

Харитонова Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ГАЛУЗІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність звернення до проблематики особистих немайнових прав особи у сфері права інтелектуальної власності зумовлена як зростаючим інтересом до особистих немайнових прав особи у цивільному праві взагалі, так і до відповідної проблематики, пов'язаної з реалізацією особою її творчої дієздатності, під якою ми розуміємо здатність особи набувати та власними діями реалізовувати права, що виникають стосовно результатів її інтелектуальної, творчої діяльності

Стан дослідження теми. Слід зазначити, що проблеми характеристики, особливостей реалізації та захисту особистих немайнових прав віддавна завжди привертала увагу науковців – цивілістів як дореволюційного, так і більш пізніх часів. Серед ґрунтовних праць, присвячених дослідженням зазначеної проблематики, слід назвати праці Ю.С. Гамбарова, Д.Д. Грімма, К.Д. Кавеліна, М.М. Коркунова, Д.І. Меєра, С.А. Муромцеві, К.О. Неволіна, К.П. Побєдоносцева, Й.О. Покровського, В.І. Синайського, П.П. Цитовича, Г.Ф. Шершеневича, М.М. Агаркова, С.С. Алексеєва, С.М. Братуся, Д.М. Генкіна, В.П. Грибанова, О.С. Йоффе, О.О. Красавчикова, С.Н. Ландкофа, М.С. Малєйна, В.Ф. Маслова, В.О. Ойгензихта, В.О. Рясенцева, В.О. Тархова, Ю.К. Толстого, К.А. Флейшиць, Р.Й. Халфіної та ін. Серед праць вітчизняних правознавців сучасної доби не можна не назвати наукові розвідки Ч.Н. Азімова, І.А. Безклубого, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, М.М. Сібільова, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова та ін.

Виклад основного матеріалу. Зокрема, в Україні в результаті потужного розвитку вчення про особисті немайнові права немайнові відносини обґрунтовано визнані складовою частиною пред-

мету цивільного правового регулювання. Так, частина перша ст. 1 Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) передбачає, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. (Варто підкреслити при цьому, що особисті немайнові відносини не лише характеризуються як відносини цивільні, але й названі у згаданій нормі ЦК України раніше, ніж майнові відносини).

Важливе значення мало також створення спеціальної книги (книга II) ЦК України «Особисті немайнові права фізичної особи», норми котрої встановлюють принципів засади регулювання у цій галузі.

Разом із тим, згадувані теоретичні напрацювання та принципово важливі законодавчі рішення у цій галузі не зняли важливу проблему визначення сутності немайнових прав суб'єктів відносин інтелектуальної власності та співвідношення таких немайнових прав із загальною цивілістичною категорією «особисті немайнові права». Тим більше, що зазначені аспекти проблематики особистих немайнових прав практично не були предметом спеціальних наукових розвідок вітчизняних правознавців.

Власне, саме викладеними вище обставинами й пояснюється актуальність розгляду питань, які є предметом дослідження у цій статті.

Згідно зі ст. 423 ЦК особистими немайними правами суб'єктів права інтелектуальної власності є: 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; 2) право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репута-

ції творця об'єкта права інтелектуальної власності; 3) інші особисті немайнові права, встановлені законом.

Зазначені немайнові права можуть бути поділені на два види: а) особисті немайнові права, пов'язані з майновими правами; б) особисті немайнові права, не пов'язані з майновими правами.

Особистим немайновим правом, пов'язаним з правом майновим, є право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності. У цьому випадку визнання автором породжує для людини усю сукупність майнових прав інтелектуальної власності (ст. 424 ЦК України). Особистим немайновим правом, не пов'язаним з майновими правами, є право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, та деякі інші особисті немайнові права. Хоча завдання шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, тягне виникнення у нього права на відшкодування моральної шкоди, однак це є наслідком правопорушення, а не результатом творчої діяльності.

Висновку, про те, що частина перша ст. 423 ЦК України розрізняє два види особистих немайнових прав суб'єкта права інтелектуальної власності (особисті немайнові права, пов'язані з майновими правами, та особисті немайнові права, не пов'язані з майновими правами), не суперечить положення частини третьої цієї ж статті про те, що особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

Співвідношення між цими правами у найпростішому вигляді, як здається, виглядає таким чином. Особисте немайнове право на визнання творця об'єкта інтелектуальної власності автором, породжує для нього усю сукупність майнових прав інтелектуальної власності.

Разом із тим, навіть, якщо він не реалізує жодне із майнових прав, це не вплине на його право бути автором твору, захищати недоторканість цього твору тощо.

Особисті немайнові права є чинними безстроково (частина перша ст. 425 ЦК України). Вони можуть відчужуватися (переходити від автора до іншої особи), лише у виняткових випадках, котрі спеціально встановлені законом. Таке рішення пов'язане з тим, що ці особисті немайнові права належать саме певній особі – автору, творцю об'єкта права інтелектуальної власності. Поміж винятків із загального правила можна назвати перехід у разі смерті автора його права на охорону недоторканості твору до особи, уповноваженої на це автором (ст. 439 ЦК України).

Слід зазначити, що стосовно вживання терміну «особисте немайнове право» у галузі регулювання відносин інтелектуальної власності в літературі не склалося єдиної точки зору. Так, спірним є питання стосовно особистих немайнових прав юридичної особи на фірмове найменування, інші засоби індивідуалізації та інші об'єкти. Пропонувалося розмежовувати особисті немайнові права фізичних осіб і немайнові права [1, с. 11] як суб'єктивні права фізичних і юридичних осіб, об'єктом яких є нематеріальні блага, котрі, разом із тим, за своєю природою можуть містити економічні елементи, а тому можуть передаватися іншим суб'єктам аналогічно майновим правам [2, с. 22]. Така пропозиція викликала заперечення деяких науковців [3, с. 18].

Більш виправданим здається розрізняти ті особисті немайнові права, які належать творцю результату інтелектуальної діяльності, як фізичній особі, і ті особисті немайнові права, які можуть належати як фізичній, так і юридичній особі.

Варто звернути увагу ще на одну проблему, котра виникає, на мою думку, у зв'язку із використанням у галузі відносин інтелектуальної власності терміно-поняття «особисті немайнові права» стосовно саме фізичної особи. Проблема, про яку йдеться, полягає у необхідності розмежування цього терміно-поняття як загальної категорії цивільного права, котра отримала самостійне значення у книзі другій ЦК України, як поняття, дотичного до певного виду об'єктів цивільних прав – особистих немайнових благ (ст. 201 ЦК України), а також як спеціальної категорії, що має місце винятково у галузі інтелектуальної власності (книга четверта ЦК України).

Отже, спочатку торкнемося особливостей терміно-поняття «особисті немайнові права» фізичної особи як загальної категорії цивільного права. Враховуючи ту обставину, що зазначеній категорії у вітчизняній цивілістиці було присвячене низку спеціальних досліджень, у тому числі, докторську дисертацію Р.О. Стефанчука [4, с. 287], далі можемо обмежитися дуже стислою характеристикою головних рис особистих немайнових прав фізичної особи.

Що стосується використання терміно-поняття «особисті немайнові права», як загальної категорії цивільного права, то воно зумовлене вже самою природою особистих немайнових прав, котрі, у переважній своїй частині, є вираженням природних прав людини і складають частину правового статусу людини.

Особисті немайнові права у такому сенсі – це блага, що позбавлені майнового змісту, нерозривно пов'язані із суб'єктом цивільного права, визнані суспільством, а тому охороняються цивільним зако-

нодавством. Будучи належними певному суб'єкту цивільних відносин і таким чином попадаючи у сферу цивільно-правового регулювання, вони стають об'єктом цивільних прав (правовідносин).

Мати особисті немайнові права можуть як фізичні, так і юридичні особи. Проте, особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Юридичній особі немайнові права можуть належати тільки в силу припису закону. Це пов'язане з тим, що саме поняття юридичної особи визначається актами цивільного законодавства. Конституювання юридичної особи, як суб'єкту цивільних відносин, відбувається шляхом державної реєстрації, тобто, вона за своєю сутністю є соціальним утворенням, яке не може існувати поза сферою правового регулювання, де й визначається її цивільно-правовий статус.

Отже, за своєю сутністю більшість немайнових прав (благ) є природною властивістю фізичної особи. Однак, будучи закріпленими у юридичних нормах і забезпеченими правовим захистом, вони набувають також правового значення об'єкту цивільних прав, виступаючи таким чином у подвійному значенні: як елемент правового статусу приватної фізичної особи і як об'єкт цивільних прав.

У ЦК України особистим немайновим благам, як об'єкту цивільних прав, присвячена його ст. 201. Згідно з положеннями зазначеної норми до немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством, належать: здоров'я, життя, честь, гідність, ділова репутація, ім'я (найменування), авторство, свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Більшість з них є такими, що можуть належати тільки фізичній особі (здоров'я, життя, свобода творчості), проте деякі блага можуть бути також об'єктом цивільних прав особи юридичної (найменування, ділова репутація). Такий підхід логічно пов'язаний з положеннями статей 26, 94 ЦК, згідно яким фізична особа може мати усі особисті немайнові права, встановлені Конституцією України і Цивільним кодексом, а юридична особа – тільки ті особисті немайнові права, «які можуть їй належати», тобто є такими, що не суперечать сутності юридичної особи.

До цього слід додати, що перелік особистих немайнових благ, наведений у ст. 201 ЦК України, не є вичерпним. Об'єктами цивільних прав є також немайнові блага, приналежні фізичній особі, вказані у книзі другій Цивільного кодексу та інших актах законодавства, і немайнові блага, які можуть належати юридичній особі згідно зі ст. 94 ЦК України.

У контексті питання, яке тут розглядається, доцільно ще раз звернути увагу на позицію законодавців щодо сутності об'єктів цивільних прав, про яку йшлося вище. Особливості її полягають в тому,

що результати інтелектуальної, творчої діяльності і особисті немайнові блага, які охороняються цивільним законодавством, розглядаються як окремі об'єкти цивільних прав (відповідно ст. 199 і ст. 201 ЦК України).

Такий підхід свідчить, як здається, на користь того висновку, що результати інтелектуальної, творчої діяльності розглядаються законодавцями як поняття окреме і від загальної категорії «особисті немайнові права», і від спеціального поняття «особисті немайнові блага» – об'єкт цивільних прав.

Такий підхід видається цілком логічним. Особливо, якщо врахувати концепцію загальної категорії «особисті немайнові права», відображену у книзі другій ЦК України. Скажімо, ст. 269 ЦК України дає таке поняття особистого немайнового права (точніше сказати б, його характеристику):

1. Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом.

2. Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту.

3. Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав.

4. Особистими немайнновими правами фізична особа володіє довічно.

Порівняльний аналіз наведеної норми з характерними рисами цивільної правоздатності фізичної особи та суб'єктивного права свідчить, що її положення значно більшою мірою стосуються правоздатності (момент виникнення та припинення, невідчужуваність тощо), ніж суб'єктивного цивільного права (конкретно визначена можливість поведінки певної особи, конкретно визначені певними обставинами моменти виникнення та припинення, можливість відчуження, як загальне правило, тощо).

Показовою у цьому сенсі є також положення спеціальної норми, присвяченої забезпеченню можливості інтелектуальної, творчої діяльності, ст. 309 ЦК України «Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості», згідно з частиною першою якої особистим немайновим правом фізичної особи визнається її право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. У частині другій цієї ж статті проголошується, що фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

Зазначені положення цивільного законодавства, як здається, підкреслюють абстрактний характер права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості. Адаже йдеться не про конкретну особу (хай, навіть, визначену приблизно

– «власник», «правоволоділець» тощо) та її конкретне право стосовно певних благ, які їй належать, а про можливість певної (але досить абстрактно визначеної) моделі поведінки будь-якої особи, «усіх і кожного». На мою думку, така позиція законодавців дає додаткові підстави відносити його до елементів змісту цивільної правоздатності фізичної особи.

Що ж стосується поняття «немайнові права інтелектуальної власності», то вони, як елемент відповідних правовідносин, є похідними від перших двох категорій. Очевидно, алгоритм їхнього виникнення та перетворення можна зобразити таким чином: реалізуючи свою свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та своє право на авторство, котрі виступають тут, швидше, не як немайнові блага, а як елементи правосуб'єктності учасника цивільних відносин, останній здійснює інтелектуальну, творчу діяльність, стосовно результатів якої у творця, автора або у осіб, вказаних в законі, виникають особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності. Оскільки зазначені вище відносини регулюються нормами цивільного законодавства, то при наявності обставин, передбачених законом, виникають цивільні правовідносини, змістом яких є, зокрема, розглядувані тут немайнові (але також і майнові) права інтелектуальної власності¹. У свою чергу, немайнові права інтелектуальної власності, на мою думку, є такими, що можуть бути кваліфіковані як особисті немайнові блага, якщо виходити з того, що останні характеризуються згадуваними вище ознаками: вони позбавлені майнового змісту, нерозривно пов'язані із суб'єктом цивільного права, визнані суспільством, а тому охороняються цивільним законодавством.

Оскільки у ст. 201 ЦК України йдеться про особисті немайнові блага, які «охороняються цивільним законодавством», виникає питання, чи можуть

¹ У літературі висловлювалась точка зору, відповідно до якої ці права є парними. Див., наприклад: Спасибо-Фатеева И.В. Парные права или еще одна попытка разобратсья с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: сб. статей и иных материалов / под ред. Р.А. Стефанчука. – К.: ЮринкомИнтер, 2010. – С. 151-155.

відносини щодо таких благ регулюватися цивільним законодавством, чи вони є лише об'єктом правової охорони?

Комплексний аналіз ст. 201 і книги другої ЦК України свідчить, що особисті немайнові блага є об'єктом охоронних цивільних правовідносин, а відносини, що складаються у зв'язку з використанням особистих немайнових благ, є об'єктом цивільно-правового регулювання.

При цьому, об'єктом регулятивних цивільних правовідносин є не самі немайнові права, а поведінка людей і відносини людей, пов'язані з такими правами – з реалізацією власних прав або з необхідністю дотримання прав інших осіб.

Висновки. Разом із тим, цивільно-правовий захист у цій сфері застосовується більш широко, ніж цивільно-правове регулювання. Якщо цивільно-правове регулювання відносин щодо особистих немайнових прав (благ) може мати місце тільки у випадках, передбачених законом, то охорона особистих немайнових прав цивільним законодавством (навіть не врегульованих ним безпосередньо) можлива у будь-якому випадку за наявності таких умов:

1) характер порушеного права (блага) є таким, що стосовно нього можуть виникати цивільні відносини;

2) характер порушення є таким, що можливе використання спеціальних (наприклад, ст. 296 ЦК України) або загальних (ст. 16 ЦК України) засобів цивільно-правового захисту.

Для захисту нематеріальних благ одночасно можуть бути використані як спеціальні, так і загальні способи захисту. Із загальних засобів найчастіше використовуються відшкодування завданих збитків та компенсація моральної шкоди (ст. 22, 23 ЦК України).

Але якщо авторство, свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості є немайновими благами – лише потенційними об'єктами правової охорони, то немайнові права інтелектуальної власності, передбачені нормами книги четвертої ЦК України та іншими актами законодавства виступають елементом існуючих конкретних цивільних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малеева М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М.Н. Малеева. – М.: МЗ Пресс, 2000. – 244 с.
2. Пешкова О.А. Защита деловой репутации и иных нематериальных благ юридических лиц / О.А. Пешкова // Правовые вопросы связи. – 2005. – № 1. – С. 22-26.
3. Рузакова О. Юридическая природа прав на результаты интеллектуальной деятельности с учетом нового законодательства / О. Рузакова // Авторское право и смежные права. – 2007. – № 12. – С. 8-22.
4. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – Хмельницький: Видавництво Хмельн.універс. упрал. та прав., 2007. – 626 с.

Харитонова Олена Іванівна

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ГАЛУЗІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті розглядається питання проблеми визначення сутності немайнових прав суб'єктів відносин інтелектуальної власності та співвідношення таких немайнових прав із загальною цивілістичною категорією «особисті немайнові права». Визначається алгоритм виникнення, перетворення, особливості та характеристика терміно-поняття «особисті немайнові права». Досліджується питання цивільно-правового захисту та цивільно-правового регулювання щодо особистих немайнових прав.

Ключові слова: інтелектуальна власність, немайнові права, майнові права, фізична особа, об'єкт цивільних прав.

Харитонова Елена Ивановна

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА В ОБЛАСТИ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В статье рассматривается вопрос проблемы определения сущности немущественных прав субъектов отношений интеллектуальной собственности и соотношение таких немущественных прав с общей цивилистической категорией «личные немущественные права». Определяются алгоритм возникновения, преобразования, особенности и характеристика понятия «личные немущественные права». Исследуется вопрос гражданско-правовой защиты и гражданско-правового регулирования в отношении личных немущественных прав.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, имущественные права, немущественные права, физическое лицо, объект гражданских прав.

Kharitonova Helena Ivanivna

DEFINITION OF THE PROBLEM MORAL RIGHTS OF INDIVIDUALS IN THE INTELLECTUAL PROPERTY FIELD

The article discusses the problems of defining the essence of the moral rights of intellectual property and the value of such intangible rights tsivilisticheskoy with the general category of «moral rights.» Defined algorithm emergence, transformation, soblyvosti and characteristics of the concept of «moral rights.» The question of civil protection and civil regulation of moral rights.

Key words: intellectual property, moral rights, property rights, a person, an object of civil rights.